

Josef Bernard, Věra Patočková
*Mezinárodní mobilita českých vědců
 a výzkumníků a jejich pobyty v zahraničí*

Praha: Národohospodářský ústav
 Josefa Hlávky, 2012, 139 s.

Akademická mobilita je jedním z klíčových výzkumných i politických témat na poli mobility a migrace vysoce vzdělaných. V Evropě je akademická mobilita jedním ze strategických nástrojů budování společného Evropského výzkumného prostoru a společné evropské identity vůbec. Akademické výměny a důraz na mobilitu vedou například ke snahám vytvořit jednoznačný kariérní systém nebo řešit otázky penzí migrujících výzkumných pracovníků a pracovnic na úrovni EU.

Akademická mobilita bývá zhusťta vnímána neproblematicky, jako čistě pozitivní součást akademické dráhy.¹ Často je zmiňována nutnost získat jinou zkušenost mimo malý český akademický rybník, rozvoj nových teoretických a metodických dovedností, budování jazykových kompetencí, rozšiřování vědeckých sítí a kontaktů, což má často pozitivní dopad na další publikační činnost vědce či vědkyně.

¹ ČERVINKOVÁ, A. Postdokovat po světě. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 2010, 11, 1, s. 49-59. VOHLÍDALOVÁ, M; ČERVINKOVÁ, A. Vědci a vědkyně v pohybu: o akademické mobilitě. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2012. 4 [cit. 2014-12-27] Dostupné z: <http://www.zenyaveda.cz/files/web-vedci-a-vedkyne-v-pohybu.pdf>

Akademická mobilita je pak ve vzrůstající míře spojována s excelencí a kvalitou (viz ² nebo Juniorské granty GA ČR, které při loňském spuštění obsahovaly jako podmínku účasti absolvování půlroční postdoktorské stáže v zahraničí). Z mobility se tedy stává předpoklad kariérního růstu, což – jak budu argumentovat níže a v rozporu s autorem a autorkou recenzované publikace – má zásadní genderové konsekvence.

Recenzovaná publikace je kromě úvodu a závěru členěna do šesti kapitol. Kapitola první nabízí základní zasazení problematiky akademické mobility do teoretického rámce. Kapitola zcela opomíjí výzkum provedený v ČR i v zahraničí, který se zabývá genderovými aspekty akademické mobility. Toto opomenutí se posléze projevuje i v dalších kapitolách a tvrzeních autorského kolektivu. Kapitola druhá se věnuje zhodnocení možnosti téma akademické mobility v České republice vůbec zkoumat a podtrhuje fakt, že o akademické mobilitě v České republice máme přes veškeré deklarace její důležitosti stále velice omezené vědecké poznatky. Kapitola třetí pak nabízí výsledky vlastního dotazníkového šetření. Kapitola čtvrtá předkládá shrnutí hloubkových rozhovorů, kapitola

² European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A Reinforced European Research Area Partnership for Excellence and Growth. Brussels: European Commission, 2012.

pátá představuje výsledek hloubkových rozhovorů s představiteli českých institucí výzkumu a vývoje a konečně kapitola šestá nabízí případovou studii z Jihomoravského kraje.

Studie Bernarda a Patočkové trpí dvěma zcela zásadními slabými. První se týká metodiky práce, druhá pak ignorování genderové dimenze akademické mobility.

Výzkumníci nebo doktorandi?

Dotazníkové šetření i hloubkové rozhovory byly provedeny jak s výzkumníky a výzkumnice v různých fázích profesní dráhy, tak s doktorandy a doktorandkami a studujícími v magisterském studiu. To však má závažné implikace pro zjištění, která autorský kolektiv nijak analyticky neuchopuje, ani je nereflektuje.

Mobilita v průběhu doktorátu se pomalu stala povinnou součástí doktorského studia nebo je silně podporována. Jak uvádí statistiky UNESCO, počet mezinárodních studentů vzrostl mezi lety 2000 a 2009 o 75 %, přičemž do roku 2015 se očekává další nárůst této formy mobility.³ Mobilita postdoktorská tyto parametry do značné míry ještě nemá. V ČR dnes existují výzkumná pracoviště, zejména jde o ústavy AV ČR v oblasti věd o životě, která vynucují odchod studujících, kteří dokončí na pracovišti doktorát, a ti jsou zhusta podpořeni v tom,

³ Citováno ve studii Vohlídalová a Červinková 2012: 10, viz pozn. 1.

aby do zahraničí odjeli na postdoktorskou stáž.⁴ Na vysokých školách ale nejde o úzus, i když akademická mobilita je na některých pracovištích univerzit podporována, a ani na ústavech AV ČR nejde o praxi všudypřítomnou. Nejde ale o krok, který by byl pro fungování univerzity či výzkumného ústavu jednoznačně pozitivní. Má totiž dopad na fungování pracovišť z hlediska zabezpečení výuky, řešení výzkumných projektů atd. Ani další dílčí zjištění z výzkumných institucí nevykreslují mobilitu zcela neproblematicky.⁵ Místní nedostatek výzkumných pracovníků a pracovníc totiž v případě odjezdu na zahraniční stáž může brzdit rozvoj kvalitního výzkumného týmu.

Autor a autorka tím, že ve svých analýzách nerozlišují, v rámci jakého stádia vědci a vědkyně vyjíždějí, opomíjí skutečnost, že očekávání kladená na postdoktorské stážistky a stážisty v ČR i v zahraničí jsou diametrálně odlišná od nároků kladených na doktorské studující a ta se výrazně liší od podmínek stáží absolvovaných v rámci pregraduálního studia. Jak se ve výzkumu, který jsem prováděla v přírodovědné instituci,⁶ vyjádřil jeden vedoucí týmu: „Postdok,

⁴ Tento poznatek uvádí i recenzovaná studie na str. 92.

⁵ VOHLÍDALOVÁ, M. *Akademické duety: o profesním a soukromém životě ve vědě*. Praha Sociologický ústav AV ČR, 2010.

⁶ Evropská komise, 6. rámcový program, smlouva č. 017617.

všechno už umí a ten má jediný. On chce startovat kariéru a on potřebuje za ten rok nebo dva, co bude tady, co nejvíc publikací, co nejvíc, postdok nechá duši... Postdok nechá duši ve vědě.“ Oproti tomu mobilita v doktorském studiu neklade na doktorandy a doktorandky takové nároky, často vyjíždějí v rámci dohodnutých sítí a kontaktů a mobilita je součástí jejich doktorského studia v ČR, tudíž se vracejí studium dokončit. Mobilita v rámci magisterského a bakalářského studijního programu se pak týká studijních, a nikoli vědeckých povinností, je silně spjatá s důrazem na budování jazykových kompetencí a osamostatnění se. Rozhodně nejde o budování vědecké kariéry.

Publikace tyto zásadní rozdíly v povaze mobility v různých fázích nijak nereflektuje, což činí problematickými závěry a interpretace, která autor a autorka předkládají. Téměř polovina dotázaných v šetření totiž byli studenti. Podíl doktorských studujících tvořilo 36,6 procent respondentů, dalších 12,4 procent byli studenti (ne doktorandi) a je zcela zřejmé, že z hlediska zkoumaných otázek by rozdělení na studentskou, doktorskou a pozdější mobilitu mělo dopad. U kvalitativních rozhovorů publikace navíc ani neuvádějí, kolik ze sedmi provedených rozhovorů bylo provedeno s doktorskými studujícími a kolik s osobami v návazných kariérních stádiích, přičemž samotný počet sedmi rozhovorů bez bližších informací

může být problematický z hlediska nasycenosti vzorku.

Spíše než o studii mobility českých vědců a výzkumníků tak jde o studii mobility doktorských studujících a studujících pregraduálních programů a výzkumníků bez toho, že by mezi těmito třemi typy mobilit byl učiněn rozdíl.

Genderové rozdíly v mobilitě

Druhý zásadní problém studie je nulová pozornost věnovaná genderové dimenzi akademické mobility. Smíšené doktorské a postdoktorské akademické mobility totiž umožňuje autorovi a autorce opakovaně tvrdit, že mezi mobilitou žen a mužů nenašli žádné rozdíly (str. 26, 34). Pokud uvážíme, že ve vzorku bylo téměř 50% studujících, že ženy tvoří více než 50% studujících VŠ a více než 40% studujících doktorských programů, pak takové zjištění není překvapující. Je ovšem zcela zavádějící.

Statistická zjištění ukazují, že ve vysokoškolském sektoru má zkušenost s mobilitou 45% mužů a 33% žen a ve veřejném výzkumném sektoru 70% mužů a 53% žen.⁷ Zahraniční literatura pak genderové rozdíly spolu s vlivem rodinného stavu a rodičovství na mobilitu zejména u žen

⁷ Evropská komise 2010, citováno ve VOHLÍDALOVÁ, M. Academic mobility in the context of linked lives. *Human Affairs*, 2014, 24, 1, s. 89-102.

prokázala opakovaně.⁸ Naopak v případech mobility doktorských studujících, případně u studujících pregraduálních programů, nepanují mezi muži a ženami významné rozdíly.⁹ Jde totiž často o období, kdy lidé ještě nemají děti, případně jsou nesezdaní a partnerské vztahy do té míry neovlivňují rozhodnutí o mobilitě. Je s podivem, že autor a autorka svoje zcela unikátní zjištění o tom, že ve svém výzkumném vzorku nezjistili rozdíly v mobilitě mezi muži a ženami, nediskutují ve vztahu k poměrně široké zahraniční literatuře. Ještě více zarážející je naprostá absence odkazů na relevantní studie provedené v České republice, a to i přesto, že část 1.4 se věnuje českým výzkumům problematiky migrace výzkumníků. Studie kolegyně ze Sociologického ústavu AV ČR Bernarda a Patočková zcela opomíjejí.

Výzkumy M. Vohlídalové a A. Červinkové jasně prokazují, že genderové rozdíly v mobilitě vědců a vědkyň existují, a to právě v postdoktorské fázi vědecké dráhy. Tyto studie ukazují, že v případě mobility vědců se stěhuje celá rodina, v případě žen se na stáž

častěji vydává sama žena, přičemž tento krok může a často má fatální dopad na existující partnerský vztah. Vohlídalová (viz pozn. 5) též prokazuje, že rozdíly v mobilitě se váží na to, zda jde o genderově egalitární nebo genderově konzervativní partnerství. U žen v důsledku tzv. vázaného stěhování spolu s partnerem dochází ke stagnaci pracovní kariéry a zvětšování rozdílů mezi jeho a její profesní kariérou. Vědkyně pak v zahraničí v případě vázaného stěhování trpí pocitem ztráty životní náplně, depresemi, dochází k partnerským konfliktům a k posilování genderových nerovností v páru. Specificky z hlediska kombinace mobility a rodičovství se pak jako problematické ukazuje právě vysoké pracovní vypětí, které se s postdoktorskou stáží pojí, finanční nákladnost spojená s relokací rodiny, pojištění členů rodiny mimo EU. V neposlední řadě mobilita představuje zátěž pro děti.

Proč se vůbec do Čech vracet

Jedním ze silných témat studie představují postoje k návratu do ČR ze zahraničí. Výsledky šetření ukazují, že 70% respondentů a respondentek se chce vrátit do ČR. Mezi důvody, které předkládaný výzkum identifikuje pro návrat do ČR, zdaleka nejvíce figurují osobní důvody (kolem 55%) a hned druhé je vzdělání dětí v ČR (cca 25%). Tato zjištění plynou i ze studií Červinkové a Vohlídalové, které ukazují, že právě obrovská náročnost postdoktorských stáží v zahraničí silně koliduje s možností

⁸ ACKERS, L. Moving People and Knowledge: Scientific Mobility in the European Union. *International Migration*, 2005, 43, 5, s. 99–131. MOGUÉROU, P. A double gender-family inequality phenomenon in the international mobility of young researchers, *International Trade, EconWPA*, 2004. XIE, Y.; SCHAUMAN, K. A., *Women in science. Career process and outcomes*. Harvard University Press, 2006.

⁹ MORE 2. Final Report: *Study on Mobility Patterns and Career Paths of Researchers*. European Commission, 2013.

věnovat se péči o malé děti a rodině vůbec. Snaha udržet si partnerský vztah nebo preference takového pracovního zatížení, které by umožnilo věnovat se péči o malé dítě, jsou pak často důvodem pro návrat. Tyto studie navíc poukazují, že otázka návratu je mnohem komplikovanější, komplexnější a mnohvrstevnatá (viz práce v pozn. 5, s. 55–57).

Bernard a Patočková svoji studii uzavírají tímto hodnocením: „Výzkumníci, kteří setrvávají v zahraničí, vykazují vyšší hodnoty bibliometrických indexů než ti, kteří se vracejí ze zahraničí domů. Do značné míry je to zřejmě způsobeno lepšími pracovními podmínkami v zahraničí, svou roli ale hrají pravděpodobně i osobní predispozice. Brain drain tedy nepředstavuje jen kvantitativní, ale také kvalitativní problém. V zahraničí zůstávají s vyšší pravděpodobností ti nejlepší vědci.“ (str. 115) Nejen že v práci není nijak vyargumentováno, jak k tomuto závěru týkajícího se vědeckých schopností mobilních vědců a vědkyň autor a autorka došli, ale toto nepřímé odsouzení osob, které se vracejí do České republiky, stojí v kontrastu se skutečnými důvody pro návrat (často je o osobní důvody, děti, partnerské vztahy), které s vlastními schopnostmi a znalostmi nesouvisí. Interpretace toho, kdo zůstává v zahraničí na opakovaných postdoktorských stážích, by tak též mohla být, že jde o osoby, které jsou schopné se vyvázat z osobních a pečovatelských vazeb, které nemusejí brát ohled na partnera či partnerku a své

děti a jsou schopné „nechat duši ve vědě“. Zde se ovšem dostáváme k širší otázce toho, co ustavuje vědeckou excelenci a zda je vědecká excellence podmíněna naprostou oddaností vědě a absolutní vyvázaností z pečovatelské a domácí práce. To by ovšem znamenalo, že pečující rodiče-vědci a vědkyně nemohou být excellentní.

Protože předkládané analýzy nejsou, jak již bylo řečeno, prezentovány v rozdělení na doktorandy a doktorandky a postdoktorandy a postdoktorandky, není možné vzít v potaz faktor stupně vědecké dráhy (je zřejmé, že doktorští studující mohou mít větší tendenci zůstat v zahraničí po ukončení doktorátu na postdoktorské stáži a zároveň mohou být méně zatížení nutností kombinovat pracovní a soukromý život než postdoktorandi a postdoktorandky, kteří často návrat preferují, a to právě z osobních důvodů

Závěrem je tedy možné říci, že v České republice máme velice omezené agregované informace o akademické mobilitě, protože se nesbírají statistiky a ani se neprovádějí výzkumy na úrovni státní správy, jako je tomu v mnoha zemích EU. To je částečně dané tím, jak malou pozornost česká politika výzkumu a vývoje věnuje výzkumu a monitoringu oblasti vědy a inovací, včetně akademické mobility. Tento nedostatek publikace v kapitole druhé zcela zřetelně identifikuje. Částečně ale studie zanechává mnohé otázky v důsledku

RECENZE

vlastní metodické nejednoznačnosti, míchání různých typů nesouměřitelných mobilit a kreativní práce se statistikami spojené s nejednoznačností v tom, co studie vypovídá o doktorandech a co o pozdějších typech mobility. Zcela mylné a zavádějící tvrzení, že v ČR neexistují strukturální bariéry pro mobilitu žen, pak odhalilo zavedení výše zmíněného pravidla u Juniorských grantů GA ČR. Zavedení povinnosti absolvovat půlroční postdoktorskou stáž v zahraničí jako podmínka účasti v soutěži u Juniorské granty GAČR vyvolalo bouři nevole a otevřený protestní dopis Národního kontaktního centra – ženy a věda Sociologického ústavu AV ČR, ke kterému se připojilo přes 700 vědců a vědkyň, kteří protestovali právě proti tomuto pravidlu a jeho

asymetricky negativnímu dopadu na matky-vědkyně na počátku dráhy. Zde se totiž plně ukázalo, že ženy absolvují postdoktorské stáže v mnohem menší míře z důvodu rodičovství a že takové pravidlo může zakládat nepřímou diskriminaci na základě rodičovství. Grantová agentura České republiky pravidla účasti po tomto tlaku změnila. Půlroční stáž je možné rozdělit na dvě kratší, věkový limit 35 byl nahrazen 8 lety od ukončení doktorátu, do nichž se nezapočítává mateřská a rodičovská dovolená, ve výjimečných případech je stáž možno prominout vůbec a možné je též uznat doktorské studium v zahraničí, pokud po něm následovala postdoktorská stáž v ČR.

Marcela Linková

**Helena Šebková, Josef Beneš,
Vladimír Roskovec**
*Využití evropských standardů pro
zajištění kvality na českých vysokých
školách*
Praha: Vyšehrad, 2013, 216 s.

Tato publikace je věnována výsledkům mezinárodního projektu, jehož cílem bylo identifikovat překážky při implementaci Evropských standardů a směrnic pro vnitřní zajišťování kvality na vysokých školách. Projekt nesl název *Identifying Barriers in Promoting the European Standards and Guidelines for Quality Assurance at Institutional Level – IBAR*. Celá publikace, která

má šest kapitol, je tedy zaměřena především do oblasti týkající se systémů vnitřního zajišťování kvality na vysokých školách.

Po stručném Úvodu následuje kapitola *Kvalita vysokého školství v mezinárodním kontextu*, která se člení na čtyři podkapitoly podle nejdůležitějších mezinárodních institucí, které se také zabývají kvalitou vysokého školství. Prvá podkapitola je věnována aktivitám a názorům OECD, druhá pojetí kvality v dokumentech Evropské komise, třetí aktivitám Evropské asociace univerzit (EUA) a čtvrtá pojetí kvality v rámci Boloňského procesu. Obsahem kapitol je především popis